

Bonaventura Duda

»GLASAN ZNAMEN ZA NAS, TIHE FILOZOFE«

Teološki oslusi Tina Ujevića

Ima u Petrarke riječ »teologiam esse poeticam de Deo«, da je teologija poetika o Bogu, što dobro uvodi u ono što želim priopćiti o Tinu Ujeviću.

Ako postoji znanost kojoj je riječ — zapravo Riječ-Logos — i izvor i sredstvo i uvir, onda je to svakako teologija. Stoga gdje se god gaji riječ, teologija se osjeća, ako ne i pozvana, a ono bar potaknuta i izazvana. U svih koji gaje riječ teolog može, a možda i mora, biti i učenicom i učesnikom. A pogotovo kada je riječ o ovakvu žrecu riječi, o Tinu Ujeviću.

Želim odmah u početku upozoriti na fragmentarnost svoga doprinosa. Moji susreti s pjesmotvorom Tina Ujevića ne bijahu tako učestali i tako dugogodišnji da bih se smio svrstati u vrsnike među nama koji su Tinovi proučavatelji i poznavatelji. No i sami povremeni dođiri s Pjesnikom na koje me upućivala već i sama profesionalna dužnost — osobito posao oko prevođenja Biblije — nisu bili bez dubokih doživljaja i zamjećaja. I neke se od njih, evo, odlučih priopćiti.

I ne žacam se biti subjektivan. Tin je htio da se njegov čitalac i kritik ni ne bave njime no njegovom pjesmom. »Moje je skromno mišljenje«, piše, »da javnost nema prava da se bavi piščevim životom no samo njegovim djelom.«¹ Štoviše, po njemu ni pjesme — pojedinačno — nisu toliko važne, jer se u jedno srasta pjesnik i njegovo djelo. »Zapravo u krajnjoj analizi«, veli Tin, »ne postoji ni pjesma; postoji samo pjesničko djelo, u koje pada i pjesnik i njegova tvorba.«² Napokon, Tin je smatrao da se i pjesnik i pjesma spaja u novo jedinstvo sa samim čitateljem kojemu se priopćuje. »... poezija nije samo Magija po učinku vezanja duša nego je magija i po tehničkom sredstvu ovoga spoja (...) jer jedan obrazac (...) izvršava čarobno djelovanje u moralnom svijetu slušalaca.«³

Stoga, priopćujući neke teološke osluhe Tina Ujevića ni ne pitam, što li je pjesnik htio reći. Priopćujem samo što sam čuo, osluškujući kao teolog Tinovu pjesmu. Pjesnik, naime, umire, a pjesma mu živi. I kadra je poprimiti i nova značenja, pružiti i nova otkrivenja. I svaki je njezin čitalac u neku ruku i njezin suautor.

Neka mi bude slobodno poduprijeti se ovdje značajnim tekstom Paula Valéryja: »Pesnikov zadatak — ne budite zapanjeni mojim rečima — ne sastoji se u tome da se oseti pesničko uzbuđenje: ono predstavlja njegovu privatnu stvar. Njegov zadatak sastoji se u tome da to uzbuđenje stvara kod drugih ljudi. Pesnik se prepoznaje — ili bar svako prepoznavanje svog omiljenog pesnika — već po tome što čitaoca pretvara u 'nadahnuta čoveka' [...] Čitalac nama poklanja izvanredna svojstva moći i milosti koje se u njemu razvijaju.«⁴

A dodajem i ovo. U svakoga, osobito velikoga pjesnika važna je, ili bar nije sporedna, susljedna generacija. Pravi »vates« za nju baš pjeva, nju prorokujuć izriče. I nerijetko pjesnik nailazi na bolje osluhe kada mu život mine, a ostane pjesma.

Dakako, i tu, kao u svemu, hoće se diskretnosti. I čuvati se valja neke nasilne težnje da pjesnika svojatamo ili ga kome odričemo. Pjesnik je i svoj i naš. Naš ukoliko očekuje i naš osluh i ne prezire dosluha s nama.

Jedan biblijski topos

Svakako, i o Tinu Ujeviću dala bi se napisati bogata biblijska topika. No ne kanim poči tim putem.

Ipak, istakao bih samo jedan biblijski topos Tina Ujevića, i to baš u svezi s njegovom *Svakidašnjom jadikovkom*. Neću reći da je to

¹ *Mrsko ja*, SD XIV, str. 39.

² *Oroz pred Endimionom*, SD IX, str. 26.

³ *Ibid.*

⁴ P. Valéry, *Poezija i apstraktno mišljenje*, u knjizi: *Poezija*, priredili Sreten Marić i Đordije Vuković, Nolit, Beograd 1975, str. 259.

biblijsko ozvučenje u Tina intencionalno, ali — tu je, bar kao davna doduše, ali sadržajno bliska paralela. Riječ je o jednom samoispovjednom tekstu proroka Jeremije. Uostalom Jeremija i inače spontano dolazi na pamet kad razmišljamo o nekim tipičnim pjesmama i naslovima Tina Ujevića. Prije svega, *Svakidašnja jadikovka* svakako je karakteristična Tinova pjesma u najmanju ruku najpoznatija i najčešće izdavana. A tipičan predstavnik genusa jadikovke u svjetskoj literaturi upravo je Jeremija, taj — kako ga je naslikao u Sikstini Michelangelov kist — duboko ojađeni i čemerni pjesnik, ali ne bez svijetlih vizija budućnosti.

Suvremena »povijest oblika« otkriva u Jeremijinu opusu umetnute djeliće intimnih samoispovijesti, od kojih je najdirljivija u *Jer 20,7-18* pogotovu ako je spojimo s *Jer 15,10-21*.

Riječ je o vrlo osjetljivoj Prorokovoj krizi. Svojedobno, u mladosti, Riječ Gospodnja ga je zatravila. »Kad mi dođoše riječi tvoje, ja sam ih gutao; riječi tvoje ushitiše i obradovaše srce moje« (15, 16). A sada, u gužvi života, Riječ Gospodnja kojoj je navjesnikom prometnula mu se »na ruglo i podsmijeh povazan« (20, 8). Prorok se osjeća zavedenim, prevarenim: »Ti me zavede, o Jahve, i dadoh se zavesti...« (20, 7).

Iz toga dubokoga proročkoga čemera čujemo krik:

I rekoh u sebi:
neću više na nj misliti,
niti ću govoriti u njegovo ime.
Al' tad mi u srcu bi kao rasplamtjeli oganj,
zapretan u kostima mojim:
uzalud se trudih da izdržim,
ne mogoh više (20, 9).

Tako Jeremija, a u Ujevića čitamo:

O Bože, žeže tvoja riječ
(...)
Ta besjeda je lomača,
i dužan sam je viknuti,
ili ću glavnjom planuti.

Ima i drugih jeremijskih suzvučja u *Svakidašnjoj jadikovci*. Uz već spomenuti jeremijski genus jadikovke, oba pjesnika povezuje — baš tipična za obojicu — samoispovjednost. To samoispovjedno razračunavanje s Bogom u oba je pjesnika puno i smjelosti, ali i povjerljivosti. Vlatko Pavletić općenito je upozorio na vrijednost mnogih Tinovih vokativa, a osobito u ovoj pjesmi: »U intonaciji lamentacije [...] vokativom je izražen blagi i ponizni prijekor.«⁵ Taj se prigovor-

⁵ V. Pavletić, *Ujević u raju svoga pakla*, naklada Liber, Zagreb 1978, str. 400.

ni ton, pun ljubavi doduše, ali ne stoga manje gorak, čuje i u Jeremijinoj samoispovijedi.

Oba pjesnika nadalje priželjkuju, i mole, da se vrati ono prvo sretno vrijeme kad im riječ (Gospodnja) bijaše slatka i ushitna:

Jahve, spomeni me se i pohodi me [...]

Kad mi dođoše riječi tvoje,

ja sam ih gutao;

riječi tvoje ushitiše

i obradovaše srce moje — moli Jeremija (15, 15—16)

O Bože, Bože, sjeti se

svih obećanja blistavih,

što si ih meni zadao — vapi Ujević.

Vlatko Pavletić upozoruje i na ostala, zasigurno mnogo intencionalnija, biblijska ozvučenja *Svakidašnje jadikovke*.⁶ No smatram da nije bez interesa i ovaj, iako vremenski dalek, jeremijski motiv o riječi-ognju što spada u samu jezgru Tinove *Svakidašnje jadikovke*. Iako oba pjesnika pjevaju gotovo iz istovjetne krizne situacije pjesnika-proroka, nije mi stalo, rekoh, da ustanovim genetičke veze, već samo da istaknem značajnu književnu paralelu.

Upitnost Tinove poezije

Tinov spjev zanima teologa i pod jednim sasvim drugačijim vidom. I ne samo da ga zanima, nego — Tin mu se postavlja kao zadatak. Možda su ovi izričaji odveć pragmatički pa stoga i depoeizirani. Ali neka! Uostalom, nobelovac Saint-John Perse u *Misiji pjesnika* piše da je »za pesnika dovoljno da bude nemirna savest svoga vremena«.⁷

Suvremen teolog pristupa pjesniku — i to pjesniku ovakva opsega i snage kao što je naš Tin — ne samo kao hvalitelju i veličatelju. Teolog je osjetljiv i za pjesnikovu pokudu, pa čak i kletvu, a nadasve za njegov upit. Veliki pjesnik ne mora da je uvijek velik tvrditelj, on se često promeće u velikog i teškog pitaoca.

Na nedavnom ekumenskom simpoziju triju naših teoloških fakulteta (Beograd — Ljubljana — Zagreb) — simpozij se bavio duhovnošću naših naroda — kolega dr. Tomislav J. Šagi-Bunić izrazio se o tom ovako: »Smije li se u ovakvoj prigodi mimoći duhovna upitanost izrasla također na podneblju našega katolicizma (...) Zar je moguće pokušati da se zacrta bilo kakav profil duhovnog življenja na tlu hrvatškog katoličkog kršćanstva, a ne znati da su, takoreći, jedinu našu

⁶ *Ibid.*, str. 47 i d.

⁷ U navedenoj knjizi *Poezija*, str. 416.

zabrinutu teološku misao zapravo napisali naši pjesnici [...] ali najvećom većinom 'virni krivovirmoga pravca', ploveći u lađi 'prez kog vojvode al zakonodavoa' (Tin Ujević).⁸

»Jedna od bitnih konstanti«, piše Šagi-Bunić potkraj svoga predavanja, »duhovnog krika hrvatske poezije, bar tamo od Kranjčevića preko Krleže i Antuna Branka Šimića, ukazuje se kao tutnjava optužbe hrvatskog duhovnog života za odsutnost socijalne i ljudske dimenzije Knistove poruke [...] Zar ne moramo i mi crkvenjaci postati ozbiljno pozorni na sve ono što i kako govori 'žedan kamen na studencu'? Ili će u ovo presudno doba svjetskog prekretništa ostati samo pjesnikova riječ: 'Čatrnja pred crkvom suha nebu zijeva, / već nedjelje oijeje nije palo kiše'? (usp. *Žedan kamen na studencu*, II, 163).«

Ima doduše patosa u ovim upitnicima kolege Šagi-Bunića, uvjetovanih i sklopom simpozija pred kojim su viknuti. No posve je izvjesno da u Tina Ujevića postoje upitni tekstovi koji i te kako mogu i moraju zaposliti i teologa.

Ne ulazim time u socijalnu intonaciju Tinova opusa, koja je u njega svakako značajna. Želim samo primijetiti da se Tinova socijalna poruka daje obraditi i zasebno, ali je nazočna u toliko drugih naslova njegove osebnosti. Ja ću je uključiti u susljedno promatranje Tinove boeme.

Boema teološki promatrana

Tin Ujević svakako pobuđuje posebnu pažnju i sa svog boemskog mentaliteta. Hrvatska boema ima u njemu najvećeg predstavnika. On je o boemi meritorno pisao, on je boemu nadasve — i živio i pjevao. I teolog se ovdje — vidjet ćemo — može osjetiti i te kako izazvanim.

Boema nije sve što se boemom krsti. I boema nije jednoznačan pojam. O tom se Tin jasno izrazio. Boema je pod jednim vidom i sudbina, zapravo određena nesposobnost za život. Ali boema može biti i stanje duha, oblik duhovnosti. Ne mora da je uvijek takva. Dosta je da bude i takva. I baš tada postaje teološki osobito zanimljiva.

Raspravljajući o boemi, Tin piše da su u nas »... boemi ... samo pojedinci lišeni stvarne podloge na rodnoj grudni, nekako iskorijenjeni ...«. ⁹ Po njemu, »... boema ima smisla kao predzide za obranu vriednosti duha.« ¹⁰ Povezujući je s njegovanjem prave, čiste umjetnosti dodaje: »Samo iskreni privrženici umjetnosti koji imaju čisto srce jesu pravi boemi.« To su oni »kojima je umjetnost svetinja i meta.« ¹¹

⁸ Usp. »Kana«, rujan 1980, str. 9.

⁹ *Boema i moderna umjetnost*, SD VI, str. 190.

¹⁰ *Ibid.*, str. 191.

¹¹ *Ibid.*, str. 192.

Domala će u istom članku prijeći od boeme k usamljenosti, povezujući oboje da se onda nadahne Nietzscheom: »Usamljenici su, po Nietzscheu, osloboditelji od različitih tiranija društvene okoline: države, vjere, javnoga mišljenja.«¹² U nastavku navodi samog Nietzschea: »Oni znadu, ti usamljenici, ti oslobođenici duha — da uvijek, na nekoj tački, oni izgledaju drugi nego jesu: dok oni neće drugo ništa nego istinu i iskrenost, oni su okruženi mrežom nesporazuma; a njihova napeta želja za iskrenošću ne može da spriječi da na njihovu cijelu djelatnost ne pane kao magla krivih mišljenja, kompromisa, polovičnih ustupaka, snishodljivih mučanja, pogrešnih tumačenja.«¹³

U boemi se više no drugdje — do krajnjeg stida i srama, do doslovnoga glada i nagosti — plaća i kuša cijena svojevrstne, tako skupo plaćene, visoke slobode duha. I to dvoje — sloboda i njezina skupa cijena — ne kuša se uvijek podjedno nego često, i češće, baš vrlo odvojeno. Odatle poznati raspon između Tinovih boemskih stihova, od onih gorkih i stidnih, gladnih i magih pa sve do onih mistično zanosnih i ushitnih.

To dvoje možda nigdje nije tako blisko — s pretegom srha i ushita — kao u pjesmi *Mistički prostor noći* (SD II, 26), koja i inače predstavlja najveći doseg hrvatske mistike:

Nepraktični, za život nesposobni, osjećati se za mir u licu Gospoda,
izvan buke i napora.

(...)

izvan tijela,

izvan stvari,

u duhu.

Trebalo bi uistinu, bez unaprijed smišljenih shema, odvagnuti jednom naumice sav Tinov pjesmotvor koji može i mora da se svrsta pod temu boeme. Izišla bi na vidjelo specifična Tinova poruka, dosad možda dosta neuočena, a k tomu i posve specifičan Tinov pristup tim temama.

I vrlo je zanimljivo uočiti da je dobar dio tih i takvih pjesama — osobito onih »sa dna« boeme — u najnovijim *Sabranim djelima* (Znanje, Zagreb 1964—67) sabran u trećem svesku, s podnaslovom *Neurvršteno u pjesnikove zbirke*. Možda nam sam pjesnik otkriva razlog što ih nije u zbirka ponovno objavljivao, čak ni s njihovim svjetlijim parovima. »Ja već dugo živim, radim, mislim, spavam u kafani koja je kao Rotonda u Parizu ili Moskva u Beogradu pravi Institut za sociologiju; a mene čitava obuzima borba za svagdašnji hljebac, za opstanak, najbolja moderna pedagogija« — piše Tin 1922. u svom *Mrskom ja*. No on neće da zapane u »žensku osjetljivost« javnoga ispla-

¹² *Ibid.*, str. 193.

¹³ *Ibid.*, str. 194.

kivanja. »Koliko je ljepše«, piše, preskočiti svoju ličnu patnju plemenitim ćutanjem i prevazići je u sapatnji za bijedu svojih bližnjih i ljudskoga roda uopće!¹⁴

To »dno« boeme doživljujemo osobito u grozdu pjesama o Božiću: *Beskućnik* (1909, III, 16); *»Božić« 1919* (III, 61); *Božićne slobode* (1921, III, 74—75); *Đubre duša*, s podnaslovom *Božić u kafani i na ulici* (1922, III, 112). No i tu ima stihova u kojima se pjesnik nekako spašava i odupire čamotinji svoje boeme. Na te se pjesme nadovezuje drugi grozd pjesama o prosjacima: *Prosjaci pred crkvom* (1934, III, 220); *Prosjak* (1935, III, 313); *Pjesnici prosjaci* (1934, III, 266).

No tezulja se gorke boeme spušta još dublje u pjesmama — navodim redom izdanja — *Žuč od poniženja dobročinstava* (1934, III, 235); *Žrtva djevičanstva* (1934, III, 263); *Mrlje s kaputa i čakšira* (1934, III, 267).

Dakako, da ove pjesme navodim kao tipične, ali pomniji studij toga Tinova genusa došao bi i do točnijih i razvrstanijih rezultata. I možda bi najkraći samoispovijedni redak te gorke boeme bio redak s prve stranice *Ljudi za vratima gostionice*: »Čovjek ima samo ulicu, i možda dvije noge. I ruke — beskorisne.«¹⁵

Ne kanim se zaustavljati na tim pjesmama, koje su i te kako podesne za moralna i moralistička razmatranja. Spomenuo bih samo da se sam Tin izjašnjava kako je i u tim pjesmama prvenstveno i nadasve lirik: »Pjesnik je dirnut vidljivim svijetom; ta je ganutost sve što je natprirodno. Pjesnik uživa u zvuku prikladnih riječi, taj zvuk i taj red riječi i slika, to je u stvari drugi, bolji svijet. To je svijet utješne, psihoterapijske sugestije i hipnoze. Poezija ima etički i religiozni učinak jedne medicine za dušu. Pjesnik je staratelj duša, 'dušobrižnik', ali vezan etikom učtivosti i ugledima uslužnoga ponašanja. Treba li reći da je, u tome smislu, socijalan, i da ne bi bio socijalan kada ne bi bio pristupačan, otvoren, saučestan za svaku dušu?«¹⁶

Iako je taj tekst baš teološki dvoznačan, Tin nas njime uvodi u boemsku, pa s tim u svezi i u socijalnu notu svoga pjesništva. On ni najmanje ne nastupa kao socijalni propovjednik, recimo poput S. S. Kranjčevića; ni toliko. On ne podiže glasa, ne nastupa u ime... On je i u tim pjesmama lirik. Dirnut je i ganut onim što se zbiva; on pjeva novi, bolji svijet, ali — »vezan etikom učtivosti i ugledima uslužnoga ponašanja«. On je nadasve »saučestan za svaku dušu«. I u tom također smislu, on je — »tibi prorok« kakvim će se ispovijediti u jednoj od posljednjih pjesama (*Tramvaji do Selske ceste*, IV, 327).

I tu treba da se nadostavi naše razmatranje svijetle strane Tinove boeme, one koju je iskupio iskustvom njezina dna, a o kojoj piše u *Proslavu pred čitanjem, u Skalpelu kaosa*: »Na dan kada umrem ostvarit će se naglo sve što nije moglo za mojega života; zavladat će čista

¹⁴ *Mrsko ja*, SD XIV, str. 40.

¹⁵ SD VI, str. 9.

¹⁶ *Izvori, bit i kraj poezije*, SD IX, str. 238.

ljubav, bratstvo ljudi i apsolutna pravda. Zbog te blagoslovljene ere čovječanstva ja sam već na vrijeme kušao da ubijem samoga sebe. A što bih jedino potomcima htio namrijeti u baštinu — bila bi: VEDRI-NA. Kristalna kocka vedrine.«¹⁷

I tu bismo trebali nanizati nekoliko najtipičnijih Tinovih pjesma-tvorbi (jer to je *poiesis*) iz toga drugoga, svijetloga krila njegove boeme iz koje se — u zreloj mu duši — rodiše najljepši stihovi, do prave religiozne mistike.

No prije bih se usudio, baš ovdje, postaviti katehsohen teološko pitanje. I tu je upravo dobar i valjan teološki osluh Tina Ujevića osobito na kušnji. A pitanje, koliko god može izgledati šokantno, glasi: Ne pruža li nam baš ta Tinova svijetla boemska pjesma — koja nipošto nije larpurlartistička — ne upućuje li nas baš ona da shvatimo, ili bar nekako dohvatimo ono zagonetno, a prvo Kristovo blaženstvo u Besjedi na gori: »Blago ubogima, duhom...« (Mt 5, 3)?

Samo usput, i tek pitajući se, napominjem da bismo možda dobili na razumljivosti prijevoda kada bismo Kristovu riječ preveli ne »Blaženi ubogi, duhom...« već »Blaženi, duhom ubogi...«

Tu je, dakako — zbog otklona nesporazuma — potrebno primijetiti da boema nije uvijek jedini put, ali je katkada baš taj jedini put da se spasi duh i sloboda duha. No i to samo zbog sadašnjeg cona, kako voli reći Biblija, to jest — zbog svijeta u vlasti Zloga. Stoga prava boema nije otuđenje, nije ni mirenje s lošim uređenjem svijeta. Ni Tin se ne miri. Vrijedi o tom — postumno — pročitati što je napisao u neobjavljeni napisu o Matošu *Pečalbar na Pečalbi (prije 1913)*: »Matoš je mogao da govori o bijedi tako dugo dok je imao da što traži u žurnalizmu (i u literaturi?). To nije stav moralnog apostola, barem ukoliko hoće da je apostol pera; jer apostoli, prihvatajući žrtvu i mučeništvo, pristaju da se nečega odriču [...] pa se i apostoli pera odriču kompromisa u stvarima duha. [...] Tražiti da književnik ne bude gladan, sasvim je u redu, ali treba za to naći načine koji odgovaraju svrsi, rješenja koja su načelna, zakonita, opća, mjerodavno važna, a ne apeli na privatnu pomoć, na tuđe kese ili na j. dobrotvornost.«¹⁸

Istina, bio je tada Tin Ujević još mlad, bez kasnijih iskustava kada mu je preostala jedino boema kao njegov nužni odabir puta do slobode duha, ali ne uvijek i — do kruha.

Svakako, Tin je bio pjesnik koji svoj talent nije unovčio, iako je novaca uvijek bio potreban. I njegova je pjesma — često najljepša — u nekom upravnom razmjeru s njegovom boemom. Boema je, dakle, bila plaća čistom pjesništvu. Stoga se smije govoriti o Tinovoj duhovnosti.

Time se ponovno vraćamo svjetlim stihovima Tinove boeme, onima koji — rekao bih — nose pečat Kristova blaženstva, onih koji su

¹⁷ SD VI, str. 185.

¹⁸ SD XVI, str. 86.

— usudio bih se reći — uboštvom spasili duh i duhom nadvladali ubošтво. I tu nam se i opet nudi nekoliko bogatih grozdova Tinove lirike. Spominjem samo neke pjesme: dvije iz drugog sveska *Sabranih djela*, a tri iz četvrtog (gdje su i opet sabrane pjesme »neuvrštene u pjesnikove zbirke«). Ovamo spadaju svakako *Ganuiljive opaske* (1934, II, 267); *Krotki kruh i blago duhovnosti* (1940, IV, 216); *Molitva za koru kruha i zdjelu leće* (1941, II, 262—264); *Komad kruha* (1942, IV, 289) i *Tramvaji do Selske ceste* (1955, IV, 326).

Trebalo bi, dakako, opravdati taj izbor, koji ionako nije iscrpan. No ja bih se zaustavio samo na pjesmi koja mi se u ovom sklopu čini nekako najtipičnijom i najčišćom: *Molitva za koru kruha i zdjelu leće*. Samo pjesnik koji je iskusno znao što za potrebne znači *Komad kruha* i koji je, otrpljenom boemom, iskupio svoje stanje duha, mogao je ispjevati pjesmu takva dometa, i pjesničkog i — ljudskog. I ona spada u vrške Tinove duhovne lirike, štoviše u vrhove hrvatske mistike.

Tinov Očenaš

Dvojica nam naših najvećih pjesnika ostaviše svoj Očenaš: Vladimir Nazor pod izričitim naslovom u finalu *Četiri Arhanđela* i Tin Ujević u *Molitvi za koru kruha i zdjelu leće* u zbirci *Žedan kamen na studencu*. Možda ovamo treba uvrstiti i treći Očenaš, *Molitvu* Maka Dizdara u *Kamenom spavaču*.

Tri Očenaša, tri velike pjesničke fizionomije, tri osobita i nesvođiva pjesnička doživljaja. Mak Dizdar sve je usredotočio na »Molitvu o kruhu — Inosušnom«. Nazorov Očenaš intencionalna je pjesnička parafraza, usebna, ali i raspričana. Tin je navlaš parcijalan, ne pjeva cjelinu, ali je to snažniji. U trodjelnom spjevu tri puta se pročelno ponavlja »Daj nam«, sa intenzivnim trećim vapajem »Daj *nama* svakog dana«.

Biblijsko je nadahnuće ovdje lako prepoznatljivo u više prizvuka. Sama molitva za »koru kruha« molitva je skromna, nekako skromnija od same biblijske. A u onom trećem »Daj *nama* svakog dana« zamjećujem, ako se ne varam, očitu biblijsku informiranost Tinovu, jer tako glasi Očenaš u Lukinoj verziji. »Zdjela leće« uzeta je iz drevne zgrade o Jakovu i Ezavu, samo je posuđen biblijski izraz, bez svoga pejorativnoga dramatskoga sklopa. Značajan je i trodjelni crescendo te pjesme u tri dijela, uvijek s pročelnim: »Daj nam«. Ali taj se crescendo osjeća zgusnuto osobito u samom trećem početku, gdje imamo tri emfaze: »Daj *nama* — svakog dana — *našu* zdjelu.« To *nama* želi pojačati onaj enklitični *nam* iz molitve (daj i *nama*, svakom od nas). Svakog dana, ne samo — danas. *Našu* zdjelu, makar kako siromašnu, ali — našu, ne tuđu. Tu se osjeća moliteljem stari boem koji se nasitio »žući od poniženja dobročinstava« (III, 235).

No važnije od ovih formalnih opaski jest da uočimo *za što* pjesnik u ovoj pjesmi moli, za čim vapi. U duhovnosti se kaže: »Reci mi što moliš, pa ću ti reći tko si.« Otrprve, čini se da je u središtu Tinove molitve i potrebe — kruh. No, iako nije samo simbol — jer i kruha bijaše gladan — kruh mu je simbolom svega što želi. I tako Tin Ujević u svom Očenašu niže svoje najduševnije ideale, ono — rekao bih — što je plaćao gorčinom žuči svoje boeme. Bez težnje da navedem najvažnije, evo pregršti tih molbenih stihova:

da siromašni ne budemo rulja,
da odahnemo, vedri, ko na selu.

— — — — —
daj našem srcu do ognjenog dana,
daj svakom od nas bolnu dušu zrelu.

— — — — —
... srce za ljubav kao kovčeg zgodni.

— — — — —
ljubav za lijepo i za život plodni.
Itd.

I napokon, tipična Tinova molitva za — dostojanstvo: da se gor do bude čovjekom. Ta se Tinova želja i odluka — tipična boemova vrлина — osjeća i u drugim pjesmama, npr. u pjesmi *Krotki kruh i blago duhovnosti* (IV, 216):

U svojem siromaštvu ponosni s pravom smo pitaoci:
što vaši čemeri blaga mogu vrijedna i nova da stvore?
Eno se beskućnici i drumski skitaoci
u značenju djela i uspjeha misli s vama pobjedno bore!

Neće nas postidjeti rulja za plemenite podvige časti,
neće nas posramiti bekrije radi zasluga što su dika.
Došli smo darivati svijetu, a ne prosjačiti ni krasti,
pretvarati u zrelu mudrost krvavi skorup krika.

Ta je molitva za boemsko, siromaško dostojanstvo naprotiv u očenaškoj pjesmi tiša i smjernija, ali ništa manje dojmljiva:

Daj nam uvredu, da cio svijet vidi
da smo za pedalj viši, jer smo gordi,
a poniženje da nas jedva stidi...

Pjesma *Molitva za koru kruha i zdjelu leće* i dosiže se i premašuje u svojoj završnici, tako umno stiliziranoj: u molitvi, neću odmah reći za neprijatelja nego najprije — o neprijatelju, pa za neprijatelja:

i kad mrzimo neprijatelja svoga
znaj da nas spaja muških ljudi sloga,

ne biti zao, no uman u snazi
 i isporaviti pravicu na vazii.
 I daj nam oštro oko što slog pazi.
 Daj pravdu nama i neprijatelju,
 dvije mrlje ulja u istomu zelju.

Ne, to neprijateljstvo nije od zloće, no — pravde radi. A pravdu, pravdu Tin moli za nas i — za neprijatelja. I ta je molitva tako skromna, ali tako prijeko potrebna — »dvije mrlje ulja u istomu zelju«.

Spomenuti crescendo pjesme nalazi se i u njezine tri završnice. U prva dva dijela pjesma završuje s po dva stiha-samca, kako ih krsti Vlatko Pavletić.¹⁹ Zna se kakvu funkciju u pjesmi ima takav stih. Oba ta stiha, svaki za se, izražavaju posljednji napon svoga dijela, i molitveni raspon i crescendo u oba dijela. Treći dio pjesme nema toga stiha-samca, već i radi varijacije. Ali zar njezin završni dvostih nije u isto vrijeme najviši doseg, samo izražen pianissimo? Poredajmo te završnice u sva tri dijela pjesme da doživimo vrške Tinova boemskog Očenaša:

1. Ubodi mudrost kao svetu strijelu.
2. Jer svijet i mi po tebi smo srodni.
3. Daj pravdu nama i neprijatelju,
 dvije mrlje ulja u istomu zelju.

I ne zanemarimo onaj, nako umetnut stih, što kao da nema neposredne veze sa svojim sklopom u posljednjoj kitici: »I daj nam oštro oko što slog pazi.« Nije riječ (samo) o daru za pjesnički slog. To je možda dvostruka molitva: da u borbi za pravdu ne prevršimo, počinjajući nove nepravde; i da čuvamo uzajamni sklad.

Možda nigdje kao ovdje — pazeći na slog »duše zrele« — Tin je do savršenstva, do vrha čojstva (kako bi sam rekao) uskladio svoju dušu: duboko čuteći — u ubodu mudrosti kao svete strijele — božansku srodnost svih bića.

Mrsko ja

Teolog se osjeća izazvanim još jednom velikom temom Ujevićeva spjeva. Tin Ujević pjesnik je napona i raspona čovjekova bića. Čovjek — čovjek u sebi i naspram svemu — predstavlja ako ne os, a ono svakako jedan od glavnih motiva Tinova pjesničkog bavljenja. Dosta je baciti i letimičan pogled na *Ujevićev sindrom* u Vlatka Pavletića (str. 11—17). Ujević je samo naoko u se uvraćen pjesnik. On sam piše (da se i opet vratimo samoispovjednom tekstu *Mrsko ja*,

¹⁹ *Op. cit.*, str. 496—503.

XIV, 39): »Neosporno je da je sva lirska poezija, prava, subjektivna, i da je u njoj zamjenica *Ja* osovina. Ali ni lirika nije neposredna ispovijest, nego samo posredna, ispovijest kroz umjetnost, dakle ne za volju anegdote. Pored toga, što god inače pjesnik kazao o sebi (*Ja*) kao mišljenju, osjećanju, doživljaju, može da se protegne i na sve bližnje, tako da je pjesnikovo *Ja* istoznačno sa brojem, velikim, nepobrojanim drugih *Ja*, koji su istovetni sa isto toliko *Ti, on, mi, vi, oni*, sa gomilom ljudskih savjesti, katkada i sa savješću gomila. Pjesnik je simbol; on je izrazilac, valjada u jedinstvenome obliku, težnja, želja i strepnja koje su, možda, univerzalne.«

To će dopuniti potkraj istog *Mrskog ja* (str. 45): »U svakome slučaju, Pjesnik, ukoliko je pravi, i kada govori o svojem, ličnom, istinskom i preživljenome bolu, ne proslavljuje sebe, on iznosi jedan tipski slučaj čovječanstva na njegovoj *Via Crucis* [...] U tome stavu pjesnik i ne brani sebe što bi htio da veliča svoje *Ja*, no samo zato što zna da je on jedan između mnogih, štoviše: usta gomila, duša gomila, i što kroza nj govori milionita patnja zagušenih i prignječenih gomila.«

Čovjekovo biće i nebiće, čovjekov postanak i ostanak, kako odživjeti život i kako u zao čas preživjeti, a u sretan ponovno živnuti — s gorčinom dna i taloga i s opojenošću pjenušava vrha — sve je to nanožno u Tinovoj poeziji.

Antropologija Tina Ujevića istom je na pomolu. I sreća i kob toga — biti čovjek i biti čovjekom, njemu je dobro znana. »Nesnosno moje ja od svega je teže«, vapi godine 1934. (*Mrlje s kaputa i čakšira*, III, 267). Kao da čujemo jeku Pavlove: »Jadan li sam ja čovjek« (Rim 7, 24) iz potresne stranice *Poslanice Rimljanima* o kobi čovjekovoj.

I da bismo se uputili toj antropologiji Ujevića Tina, ne zaboravimo, ne treba paljetkovati samo po izričitim pjesmama koje pjevaju čovjeka, ponajpače Sebe. Mnogo čovjekova dna i nebića nalazi se npr. u Tinovim pjesmama o Gradu... I neću reći da je sve to u njega dorečeno, dopjevano; ne smijemo u njega tražiti sustav, svjetonazor. Ta sav se život trudio da se nekako spoji i da svemu pronađe spone... No tu su bljeskovi, tu su zrenja, tu je napokon sav savcat pjesnik i u mucu i u sreći — bivanja...

I pripomenimo, baš u tom sklopu, da je suvremena teologija — uvijek u vezi s čovjekom — osjetljiva za tzv. zemaljske vrednote, za teologiju rada i ljudskog okoliša, za teologiju prirode... A svime time krcato je pjesničko djelo Tina Ujevića.

Ima, istina, u svemu — kako je primijetio Ante Stamač²⁰ — sekularnosti, ima i prometejstva. No teolog ne ide samo za »čistim primjercima«. Sve ako i neće potpisati svaku pjesmu, ili će zaželjeti da je dokraja religiozno, kršćanski rečena, ništa ne priječi da je osluhne i da

²⁰ A. Stamač, *Ujević*, Kolo MH, Zagreb 1972, str. 67.

mu možda — baš kao svoja — i više od sebe poruči. Ili da njome sebe iskaže. Uostalom, tko smije zaključati pjesmu samu u se?

No nisu u Tina odsutni, ako se smije tako govoriti, ni primjerci najčiršćeg i najvišeg čojstva. I sve su to pjesme i te kako za nj karakteristične, bez kojih — ne samo bez ove ili one nego gotovo svih — i ne može biti vrijedne pjesnikove antologije. Dosta je samo početi nabrajati, putem samo dosad najpopularnije *Nostalgije svjetlosti* u nizu *Arion* Nakladnog zavoda Maticе hrvatske: *Visoki jablani, Vasionac, Pogledi u praskozorju, Pobratimstvo lica u svemiru, Hymnodia to mou somati*, kojima bih svakako pribrojio i *Dobrote dobroga sunca* (II, 24).

Mislim da je već samim tim pjesmama iskupio svoju oporučnu želju iz već navedenog proslova u *Skalpelu kaosa*: »A što bih jedino potomcima htio namrijeti u baštinu — bila bi: VEDRINA. Kristalna kocka vedrine.«

Pjesnik i Biće

Tin Ujević teološki je značajan i važan ne samo zbog ovih ili onih pjesama, on je važan kao — mistik riječi. Ne bih htio ponavljati na što je tako uspjelo upozorio Vlatko Pavletić,²¹ osobito u dva svoja poglavlja: *Što je Ujević riječima i što su one njemu?* (str. 377—386) te *Svečulno uživanje života* (str. 62—64). No vrijedi uvijek iznova podsjetiti kako je Tin bio duboko svjestan svoga pjesničkoga dara i poziva i što je za nj — pjesma. Istom pod tim osvjetljenjem postaje jasnije zašto ni hrvatski teolog ne može ostati neizazvan Tinovim pjesmotvorom.

Time se upućujemo završnom razmišljanju koje bismo mogli početi pitanjem, ili ako hoćemo manje problemski — temom: pjesnik i zbilja. Ili — riječ i zbilja, tj. orječotvorenje zbilje.

Možda je nešto nespোরазума i u samoj hrvatskoj riječi *pjesnik*, koja je bliža riječi *pjevač* no svom grčkom korelatu *poietes*. Koliko je, uistinu, hrvatska riječ *pjesnik* siromašnija te mnogo manje izravno i spontano obavješćuje negoli grčka riječ *poietes*! A opet, s druge strane, koliko je daleko od latinske riječi *vates*! Latini su doduše od Grka posudili riječ *poëta*, ali su sačuvali poštovanje prema drevnijoj, svojoj riječi *vates*. Tacit hvali nekoga pjesnika i nazivlje ga »egregium poetam, vel, si hoc honorificentius est, praeclarissimum vatem«.

Hrvatski je, dakle, *pjesnik* više *pjevač*, dok je po grčkom on *poietes-tvorac-stvaralac*; po latinskom još više, on je *vates-prorok*. I to u dvojakom smislu *prorok*: on je i *navjesnik* budućeg, ali nadasve on je *pro-ricatelj* u smislu *pro-nicatelj*, pa stoga i *iz-ricatelj* bića.

²¹ *Op. cit.*

Pjesnik njeguje specifičan suodnos s bićem. To je njegov dar. I kao svaki dar — teološki ga zovemo karizma — on je nužno za druge. Odatle silna, unutrašnja potreba pjesnikova da se komunicira, da se saopći drugima. I pod tim je vidom značajna Tinova riječ: »Pozivi su nužde« (XIV, 179).

On, baš on, tako opetovano, piše o toj upravo nužnoj interakciji između pjesnika i zbilje, o toj »dužnosti« osluhnuti zbilju, snimiti je i izreći o njoj riječ. Pjesnik je za to obdaren mnogim, umnoženim ticalima, ispruženima u sva četiri vjetra, u svoju usebnost i izvansebnost, u Sve. I teško je držati sve niti u rukama, pa se nerijetko osjeća »ra-
stepen«... ali u isto vrijeme čuti da ima tajna otkrivenja za se i za »saljude« (da se baš poslužimo Tinovom riječju, III, 64).

Možda ni u jednom tekstu nije tako zgusnuo i sabrao sve što tvori pjesnikovu sudbinu: usmjerenost na Sve, svečulnost kojom dotiče Sve, snagu i potrebu da to Sve izrekne — stvori — kao u eseju *Oroz pred Endimionom*.²²

»On čulnim nozdrvama i vrelim očima i duhom upija *treptanje vasionoga života* i prisluškuje *zvukove vasiōne tajne*. On bi danas želio biti čist i nesebeznao pred izvorima opće ljepote, a zatim moći se staviti *u dodir sa netaknutim srcem stvari*. On bi htio biti nešto izrazito i nešto *čjelovito* i otuda zgrće preda se sumnje i strepnje raznolikih pogleda odnosno *Neizmjernosti i Uječnosti*. On bi htio da se stavi u korito gdje će se struja izliti, da i sam bude to korito, a onda da bude i čestica ili plivač u toj struji. Njegova se zaključana patetika budi ispred ove *himničke vizije života*. On bi htio i suviše mnogo. On bi valjada htio *Sve*. Naprosto — *sve*; da bude bog ili genije, ili više od toga, jer bi htio da uljepša i da dotjera i ono što je majka priroda, po njegovu načinu gledanja, propustila ili »zanemarila«. Čovjek bi htio da bude, ne na sirov, nego na blag i plemenit način, *Natčovjek*. Da bude *novi imenovatelj, prekrstitelj i donositelj ploča, buditelj, ustrojitelj i preustrojitelj*; jednom riječju: *Stvaralac*«

Taj odnos pjesnika prema Biću, a onda — u pjesnika — odnos Bića i Riječi nazočan je i u drugim, smijemo reći, najprofesionalnijim sastavcima Tina Ujevića, po kojima je on klasik naše pjesničke hermeneutike. Pune su emfaze stranice u *Sumraku poezije*.²³ »Umjetnost je riječ, očitovanje, otkrovenje; pjesnik i umjetnik je svećenik [...] *Kolanje vasionoga života i otkucanje njegova bila* ništa ne može da primjereno dočara osim čarobnoga ritma umjetnosti...« (382). I »najmanja iskrena lirski pjesma« u odnosu je »sa *opticajem i disanjem Vasiōne*« (383).

Koliko je važna pjesnička riječ s jedne strane, a s druge — koliko je uvjetovana pjesnikovom »svečulnošću« izražava Tin u istom kon-

²² SD IX, 122—140, ovdje str. 129—130, u tekstu koji slijedi sva mjesta istakao B. D.

²³ SD VI, 377—393; u tekstu istakao B. D.

tekstu: »Pjesnici su ljude naučili govoriti: pjesnička slika je bila zametak pojma kao naučofilozofske sheme, a danas je lijek i ustuk protiv tog istog pojma, da ne bi presušili izvori života i da bi složenije uzelo svoju odmazdu protiv jednostanoga, više protiv nižega. Pa i samo značenje i svetinja, djevičanstvo Riječi oslobađa se natruha i obešvećenja samo u umjetnosti koja je osvetila prave odnose među slogovima, te pronašla u riječima korelate, možda i supstitute, kako za načela tako i za činjenice, svake zemaljske, ne samo duhovne, ne samo auditivne i vizuelne, nego i taktilne, nego i olfaktivne nego i, bogo moj, gastronomske stvarnosti.« (383)

No put od bića do riječi nije neposredan. Tin se u *Bezutješnom krugu*²⁴ spori s Bogdanom Popovićem koji kaže: »Reči su stvari.« »Ne, riječi nisu stvari«, poriče Ujević, »čak treba da se veliki razvitak prevlađuje od jednih do drugih. Taj put, onaj obratni, prevaljuje u svojem djelu umjetnik. Ali tko ne vidi da je tu potrebna jedna kvintesencijska sabranost i k tomu energička napregnutost bića!«

Svi ti, uistinu samo ogledni tekstovi, u kojima se Tin Ujević izražava o poeziji, dokazuju da je on naš istinski i eminentan *poietes-tvorac-stvaralac* i kao *vates-prorok-izricatelj*.

I tu se susreću teolog i pjesnik. Da bi mogao istinski služiti Riječi (tō Logō), potrebna mu je njegovana domaća riječ. I u toj službi ni od česa ne treba toliko da strepi kao — od nominalizma, od praznorječja. A to je, mislim, i glavni strah pjesnikov. »Poštuj riječi, te pazi da budu svete«, poručuje Tin (*Čarolije riječi*, II, 221).

Stoga ovakav pjesnik, kakav bijaše Tin, još uvijek nedočitan, može i teologu biti učiteljem i odgojiteljem, a svakako prijateljem. I teolog se, kao i pjesnik, bavi Bićem pa onda — recimo tinovski — i Zabićem. A put k Biću i Zabiću je ono samo. Bića zrače znamenima. Bića su, dakle, u korjenitom nekom smislu — »znamenita«. I pjesnici su — a teolozi bi to na svoj način trebali biti — očitavaoci bića. Stoga su i obdareni s toliko čudnih i čudesnih ticala. I umiju bića preći u riječ. Biblijski mit o Adamu, izricatelju bića, ostaje vječni simbol pravoga *vatesa* i *poietesa*: iskaz, orječotvorenje bića uvijek je nov, stvaralački događaj.

Ali prije no što ćemo izricati biće, pjesnik nas uči očitavati biće. I da bismo to umjeli, treba da s njime uočavamo znamenje bića. Treba i kraj peći umjeti »leći — mučeći — učeći« (*Pjesma vatre u peći*, II, 356). Treba osluškiivati zvono i njegovu riječ »prevesti za uho svijeta« (*Himnika i retorika zvona*, II, 261).

Jer, »svaka misterija ima nažalost svoje ime, / samo je ime tuđe, te ga treba tražiti i naći« (*Kletva roditeljske Eve*, IV, 99). Pa, »iako se sve bitne stvari ne mogu reći ni do kraja svijeta« (XV, 34), ipak — »ima vraća što žive od riječi / i radi riječi i spasenja zvuka«. I na

²⁴ SD XIV, str. 61—66, ovdje 63.

njima je da nam od straha ne prešute, već da nam kažu »ključne riječi kobi« (Čarolije riječi, II, 222).

Pjesnik nas, dakle, uči pažljivosti prema Biću. Uči nas očitavati Biće, pa stoga i zamjećivati »znamenitost« bića.

Na to upućuje jedan od posljednjih Tinovih stihova, u pjesmi *Tramvaji do Selske ceste* (IV, 327). Stih je, istina, spjevan suncokretu, ali prekoračuje svoje neposredno nadahnuće i postaje — značajan za sva bića:

U mladosti davnoj bio nam je znamen,

[...]

glasan izraz za nas, tihe filozofe.